

Светлана Томин
Нови Сад

ОТПИСАНИЈЕ БОГОЉУБНО ЈЕЛЕНЕ БАЛШИЋ: ПРИЛОГ СХВАТАЊУ АУТОРСКОГ НАЧЕЛА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

Међународни научни симпозион "Никон Јерусалимљанин: вријеме – личност – дјело", Цетиње - Скадарско језеро, 7-9. септембар 2000.

Подаци о животу Јелене Балшић, трећој ћерки кнегиње Милице и кнеза Лазара, углавном су познати. Као и њен брат, деспот Стефан, стекла је одлично образовање на двору Лазаревића у Крушевцу, на које је, како се мисли, нарочито могла утицати монахиња Јефимија.¹

Јелена се удала за Ђурђа Страцимировића Балшића, а након његове смрти 1403. године, преузела је управљање земљом. Започела је рат с Венецијом, у коју је отишла на преговоре с дуждем.² Тако је ова умна и обдарена принцеза, показала и државничке способности као владарка Зете.³ Сврстала се, на тај начин, у ред жена владарки, којих је, као што је познато, било у српској средњовековној држави.

По други пут Јелена се удала, крајем 1411. године,⁴ за Сандаља Хранића, босанског војводу, и у Будиму учествовала на сабору средњовековних владара и великаша.

Надживела је оба мужа и сина.⁵ Последње године живота (1435-1443) провела је у свом манастиру на скадарском острву Горици (Брезовици, Бешки), занимајући се за монаштво и прочитавајући религиозну литературу.⁶

Умрла је почетком 1443. године.⁷

¹ С. Т[омић], *Хилендарска завеса деспотице Еуфимије*, Нова искра, бр. 5, год. X, мај 1911, 148.

² Уговор који је потписала са Венецијом 1409. године објавио је на латинском и српском језику В. В. Макушев, *Прилози к српској историји XIV. и XV. века*, Гласник СУД, књ. XXXII, Београд 1871, 177-181.

³ Ђ. Сп. Радојичић, *Три Византинца као стари српски књижевници XV века, Творци и дела старе српске књижевности*, Титоград 1963, 248-249.

⁴ М. Аниччић, *Просопографске цртице о Хрватинићима и Косачама (Прилог повијести западног Балкана с краја XIV и почетка XV стољећа)*, Историјски часопис, књ. XXXIII, Београд 1987, 48.

⁵ М. Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Београд 1975, 441.

⁶ Д. Богдановић, *Горички зборник*, у књизи *Историја Црне Горе*, књига друга, том други, Титоград 1970, 372.

⁷ Ђ. Сп. Радојичић, *О смртној Јелени и њеном Отписанију богољубном*, Дело, књ. V, св. 4, Београд 1958, 594; Ђ. Трифуновић, *Две посланице Јелене Балшић и Никонова "Повест о јерусалимским*

Осим што је била изузетна и занимљива личност, Јелена Балшић имала је значајну улогу у културном животу наших крајева у првој половини петнаестог века.

Према речима Димитрија Богдановића, у последњим деценијама пре пада у турско ропство, поред књижевног центра у Деспотовини, развило се још једно мало духовно средиште у Зети, у манастирима Скадарског језера.

Појава тог средишта мора се везати управо за Јелену Балшић, као и за везе Зете с Моравском Србијом с једне и Светом Гором с друге стране.⁸

Јелена Балшић се, дакле, потврдила и као владарка и као образована и начитана жена, која је оставила траг у књижевности свог доба. По храбром вођењу државе, као и по својим активностима на културном и духовном плану, она се с правом сврстава у ред истакнутих личности српског средњег века.

Оно по чему Јелена Балшић заузима место у историји књижевности јесу њена писма Никону Јерусалимцу, сакупљена у *Горичком зборнику* из 1442. године. Питање српског,⁹ односно византијског¹⁰ порекла овог Јелениног духовника било је разматрано у науци. Никон је припадао братству српског манастира Светих Арханђела у Јерусалиму, а верује се да је његово великосхимничко име било Никандар. Под тим именом јавља се у Јеленином тестаменту из новембра 1442. године.¹¹ Поред *Горичког зборника*, познат је још један зборник чији је он састављач. То је *Шестоднев* из 1439-1440, који се данас чува у манастиру Савини.¹²

Горички зборник назван је по цркви, посвећеној Богородици, која се налази на острвцу Горици на Скадарском језеру. Ову цркву, којој је рукопис приложила, Јелена Балшић подигла је са жељом да ту буде сахрањена.¹³ Даља

црквама и пустињским местима", Књижевна историја, V, 18, Београд 1972, 296-297. Према Д. Богдановићу, Јелена је умрла крајем 1442. године: *Горички зборник*, 372, а по М. Кашанину, то је било "почетком 1444": *Српска књижевност у средњем веку*, 441. Да је Јелена умрла пре 1. априла 1443. може се доказати на основу документа којим Степан, велики војвода босански, са својом женом Јеленом, ћерком кнеза Балше потврђује да је од Дубровчана примио поклад, који им је по својој смрти оставила "Jelena gospoja Sandala vojvode": I. K[ukuljević] S[akcinski], *Izvadci listinah i poveljah bosanskih*, Arkiv za povēstnicu jugoslavensku, knj. II, Zagreb 1852, 26-27.

⁸ Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд 1980, 222.

⁹ Ђ. Трифуновић, *Две посланице Јелене Балшић и Никонова "Повест о јерусалимским црквама и пустињским местима"*, 297-301.

¹⁰ Ђ. Сп. Радојичић, *Три Византинца као стари српски књижевници XV века*, 248-249. Видети и: Д. Богдановић, *Горички зборник*, 374.

¹¹ С. Новаковић, *Примери књижевности и језика старог и српско-словенскога*, 2. издање, Београд 1889, 368-370; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, књига I, први део. Дубровник и суседи његови, Београд - Ср. Карловци 1929, 394-397.

¹² *Историја Црне Горе*, књига друга, том други, Титоград 1970, 339.

¹³ В. Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, Сремски Карловци 1920, 147. Објављен је Јеленин ктиторски натпис, уклесан над порталом ове цркве: *Стари српски записи и натписи*. Скупио их и средιο Љ. Стојановић, књига I, Београд 1902, број 276, стр. 88; Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Београд 1974, 113. О садржини и датирању овог натписа: Ђ. Сп. Радојичић, *Избор патријарха Данила III и*

судбина *Горичког зборника* непозната је, све до 1902. године, када га је у Скопљу, за време свог службовања, купио Светозар Томић.

Горички зборник није издат у целини, мада су о томе постојали планови још 1958. године.¹⁴ Поједини његови одломци, међутим, привлачили су пажњу истраживача, тако да су издавани и коментарисани. То се нарочито односи на метролошки, географски и космографски део овог *Зборника*, о којем су писали Сима Ћирковић,¹⁵ Нинослава Радошевић,¹⁶ Ненад Ђ. Јанковић¹⁷ и Марија Иконому¹⁸. О *Горичком зборнику* као о некој врсти мале енциклопедије, која, поред житија, садржи списе из космографије, географије и геометрије, затим монашка правила, као и путопис, писала је, у новије време, Елени Иконому¹⁹.

Разноврстан састав *Зборника* указује на то да га је Никон наменио за свестрано Јеленино обавештавање,²⁰ а «енциклопедијски опсег тема и чланака садржаних у *Горичком зборнику*, указује на човека необично широке културе и великог познавања литературе византијског света.»²¹ Излагање живота светог Симеона према Стефану Првовенчаном, као и живота светог Саве према Теодосију, у *Зборник* је свакако унето с циљем да потврди Јеленино високо порекло, као и да буде сведочанство о њеним славним прецима из куће Немањића.²²

Посебна вредност *Горичког зборника*, поред тога што представља једино познато сведочанство о књижевним склоностима Јелене Балшић, јесте у разноврсности тема, које нам омогућују увид у висок степен образовања, учености и уопште културну климу једног времена.²³

Када је реч о *Горичком зборнику*, проучаваоци књижевности српског средњег века нарочиту пажњу посветили су преписци Јелене Балшић и Никона Јерусалимца. У овом *Зборнику* постојале су три Јеленине посланице, од којих је,

канонизација кнеза Лазара, Гласник Скопског научног друштва, књ. XXI. Одељење друштвених наука 12, Скопље 1940, 58-62.

¹⁴ Ђ. Сп. Радојић, *О смртној Јелени и њеном Отписанију боголjubном*, 594.

¹⁵ С. Ћирковић, *Метролошки одломак Горичког зборника*, Зборник радова Византолошког института, 16, Београд 1975, 183-189.

¹⁶ Н. Радошевић, *Козмографски и географски одломци Горичког Зборника*, Зборник радова Византолошког института, 16, Београд 1975, 183-189 и број 20, Београд 1981, 171-185.

¹⁷ Н. Ђ. Јанковић, *Астрономија у старим српским рукописима*, Београд 1989. Видети и: И. Грицкат, *О науци у средњовековним српским списима*, Археографски прилози 1, Београд 1979, 9-30.

¹⁸ М. Иконому, *Горички зборник - порекло, садржај о космографији*, Cyrillomethodianum, V, Thessalonique 1981, 161-165.

¹⁹ E. Economou, *Some Observations on the Hesychast Diaspora in the Fifteenth Century*, Studi sull'Oriente Cristiano, 2/2, Roma 1998, 103-110.

²⁰ Ђ. Сп. Радојичић, *Три Византинца као стари српски књижевници XV века*, 249.

²¹ Б. Бојовић, *Житије светог Симеона Мироточивог од Никона Јерусалимца*, Богословље, год. XXXI, св. 1, Београд 1987, 38.

²² М. Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, 38, 439.

²³ Б. Бојовић, *Житије светог Симеона Мироточивог од Никона Јерусалимца*, 44.

данас, на жалост, у целини сачувана само једна. На основу Никонових одговора, ипак, могућно је наслутити садржину Јелениних посланица. На тај начин, иако посредно, можемо да пратимо ширину њених интересовања. И Никонови и Јеленини састави у овом Зборнику «посвећени су једној превасходно монашкој, а онда и уопште теолошкој проблематици».²⁴ «Јелена у својим писмима открива и сама велико теолошко знање и дубоко проживљени однос према религиозном идеалу живота.»²⁵

Једина у целини сачувана Јеленина посланица у науци је позната под називом *Отписаније богољубно*.

Отписаније богољубно припада, дакле, жанру посланице, који је у српској књижевности негован у току средњег века. Сачуване посланице сведоче о томе да су средњовековни писци добро познавали законитости овог жанра и да су, у његовим оквирима, створили дела јединствене уметничке вредности.²⁶

Најстарија посланица у српској књижевности је она коју је свети Сава упутио студеничком игуману Спиридону,²⁷ а познате су, поред осталих, и посланице кир Силуана,²⁸ деспота Стефана Лазаревића,²⁹ Димитрија Кантакузина³⁰ и деспота Стефана Бранковића.³¹

Остало је, можда, недовољно истакнуто да су писма, која немају увек особине књижевне посланице, у српској књижевности нарочито неговале жене. Податак, иако посредан, о томе да се Јелена Анжујска дописивала с духовним оцима налази се у њеном *Житију*, које је написао архиепископ Данило Други.³² Зна се, иначе, и то да је Јелена писала Дубровчанима, обећавајући да ће их на време известити, уколико краљ Урош буде пошао с војском на овај град.³³

²⁴ Д. Богдановић, *Горички зборник*, 366.

²⁵ Исто, 377.

²⁶ *Српске посланице шеснаестог века*, приредио Ђ. Трифуновић, Крушевац 1988, 5-6. Издања појединих посланица: *Monumenta Serbica. Spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii* edidit Fr. Miklosich, Viennae 1858; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, књига 1, први део, Београд-Ср. Карловци 1929; књига 1, други део, Београд-Ср. Карловци 1934; Ђ. Трифуновић, *О посланици ђакона Григорија и о звуку словенских језика*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1/1980, 17-25.

²⁷ Gj. Daničić, *Poslanica sv. Save arhiepiskopa srpskoga iz Jerusalima u Studenicu igumnu Spiridonu*, Starine JAZU, IV, (1872), 230-231.

²⁸ Д. Богдановић, *"Епистолије кир-Силуанове"*, Зборник Филозофског факултета XIV-1 Споменица Фрање Баришића, Београд 1979, 183-209.

²⁹ Деспот Стефан Лазаревић, *Књижевни радови*, приредио Ђ. Трифуновић, Београд 1979, 155-156, 169-171.

³⁰ А. Ё. Tachiaos, *Nouvelles considérations sur l'œuvre littéraire de Démétrius Cantacuzène*, Cyrillomethodianum, I, Thessalonique 1971, 159-182.

³¹ *Тестамент деспота Стефана Бранковића*, Српски књижевни гласник, 8, Београд 1903, 618-619.

³² Данило Други, *Животи краљева и архиепископа српских. Службе*, Стара српска књижевност у 24 књиге, књига шеста, приредили Гордон Мак Данијел и Дамњан Петровић, Београд 1988, 85-86.

³³ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, књига I, први део, 28-29.

Дубровчанима је писала и царица Мара Бранковић,³⁴ у периоду између 1470. и 1479. године. Њена сестра, Катарина Кантакузина писала је горичком грофу Леонарду,³⁵ а њихова рођака, Ангелина Бранковић руском великом кнезу Василију³⁶ и, такође, грофу Леонарду³⁷.

Према мишљењу Миодрага Ал. Пурковића, размена писама између Јелене Балшић и Никона Јерусалимца «рађена је по обрасцу уобичајеном у Византији, где су даме из високог друштва водиле преписке са својим духовницима».³⁸ О поређењу између ове, Јеленине и Никонове преписке и преписке Халкедонског митрополита с непознатом дамом из високог византијског друштва говорио је Никола Радојичић.³⁹

Јеленино *Отписаније богољубно* превео је, 1958. године, Ђорђе Сп. Радојичић,⁴⁰ а потом Ђорђе Трифуновић⁴¹ и Радмила Маринковић⁴². О овој посланици историчари књижевности изrekli су речи похвале. Она је описана

³⁴ П. Карано-Твртковић, *Србски споменици или старе рисовулџ, дипломе, повелџ, и сношения босански, сербски, херцеговачки, далматински, и дубровачки кралџва, царева, банова, деспота, кнезова, войвода и властелина, у Бџограду 1840, 310-312; Диплома султанице Маре (Одџ 15 Априла 1479 год. у Сџеву), Гласник Друштва србске словености, свезка II, Београд 1849, 200-204; Monumenta Serbica. Spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii edidit Fr. Miklosich, 514, 516-517, 520-522, 535-537; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, књига I, други део, 196-199. Хронологијом ових писама бавила се Р. Ђук, *О хронологији писама царице Маре упућених Дубровнику*, Историјски часопис, књ. XXIV, Београд 1977, 285-288, а њиховим језиком П. Ивић, *О језику писама султанице Маре*, Јужнословенски филолог, књ. XXX св. 1-2, Београд 1973, 337-345.*

³⁵ Према наводу Ђ. Сп. Радојичића, Катарина је горичком грофу Леонарду писала на српском језику: *Enciklopedija Jugoslavije 2, Bosna-Dio, Zagreb MCMLVI, 184.*

³⁶ С. Димитријевић, *Документи који се тичу односа између српске цркве и Русије у XVI веку*, Споменик СКА, XXXIX, други разред, 35, Београд 1903, 18.

³⁷ Fr. Miklošić, *Marija kći Angelinina i Konstantin Arijanit*, Rad JAZU, knj. XII, Zagreb 1870, 8.

³⁸ М. Ал. Пурковић, *Кћери кнеза Лазара*, Мелбурн 1957, 89-90. О византијској епистографији недавно је писала Нинослава Радошевић, *Писма Манојла II Палеолога у оквиру византијске књижевности XV века*, Српска књижевност у доба Деспотовине, Деспотовац 1998, 173-185 (са старијом литературом). Видети и: Т. В. Попова, *Византијска епистографија*, Византијска литература, Москва 1974, 181-230.

³⁹ Н. Радојичић, *Две истоврсне преписке из XV века, једна српска и једна византиска*, Гласник САН, књ. IV, св. 1, Београд 1952, 177-178. О преписци између Халкедонског митрополита и непознате Византинке: V. Laurent, *La correspondance inédite d'un métropolitain de Chalcedoine*, Revue des Études Byzantines, VIII, 1950-51, 64-84.

⁴⁰ *Отписаније богољубно*, Delo, knj. V, sv. 4, Beograd 1958, 587-589. Видети и: *Antologija stare srpske književnosti (XI-XVIII veka)*, izbor, prevodi i objašnjenja Đorđa Sp. Radojičića, Beograd 1960, 188-189.

⁴¹ Ђ. Трифуновић, *Две посланице Јелене Балшић и Никонова "Повест о јерусалимским црквама и пустињским местима"*, 311-315. Пре неколико година појавио се још један превод Јеленине посланице: *Отписаније богољубно Јелене Балшић својме Учитељу, Никону Јерусалимцу*, Светигора, год. I, бр. 3, великопосни број, Цетиње 1992, 30. Превод је непотписан, а следи после чланка под насловом *Горички зборник*, чији је аутор Будо Алексић, стр. 28-29.

⁴² *Писах и потписах. Аутобиографске изјаве средњег века*, приредила Радмила Маринковић, Београд 1996, 206-207.

као «изванредан домет српске средњовековне епистографије»,⁴³ а Јеленин стил оцењен као «пун осећања, али уздржљив и одмерен, с кратким реченицама, мада реторски вешт».⁴⁴ Речено је, такође, да «нема у српској средњовековној књижевности писма које би било тако одуховљено, тако благо и умиљато као то писмо».⁴⁵

До сада је у литератури остало непримећено да је одломак из *Отписанија богољубног* Јелене Балшић идентичан с одломком из једног другог средњовековног списка.

Познато је да су правила књижевног стварања у средњем веку дозвољавала могућност препричавања, делимичног преузимања или чак дословног преношења читавих делова из неког другог текста. Примери за то бројни су, почев од светог Саве, који се послужио *Хиландарском повељом* Стефана Првовенчаног приликом писања *Житија светог Симеона*.⁴⁶ Исто тако, Доментијан, пишући *Житије светог Симеона* користио је, поред осталог, своје *Житије светог Саве*, као и дело Стефана Првовенчаног⁴⁷ и из ова два житија преносио, готово у целини, извесне ставове.⁴⁸

Овакви поступци објашњавају се специфичним ставом према ауторству, односно непостојањем свести о плагијату. Аутори, заправо, «не теже ка сопственом стилском изразу, већ иду за традицијом која је већ формирана у жанру што су га изабрали».⁴⁹ Због тога, «уместо ауторског начела, који је сав у издвајању, посебности и оригиналности, византијска поетика истиче начело жанра; уместо индивидуализованог књижевног израза - топику и књижевну етикецију, систем општег, заједничког и универзалног израза».⁵⁰

У тој светлости, свакако, треба посматрати и податак о поклапању одломка из *Отписанија богољубног* са одломком из другог средњовековног списка. Реч је о *Житију Јована Рилског*, које је написао бугарски патријарх Јевтимије Трновски. Ово житије настало је у другој половини XIV. века.

О Јовану Рилском зна се да је родом из села Скрина код данашње Софије и да се још као младић подвизао у рилској планини. Прочуо се по лечењу болесника, а због прича о његовим чудима посетио га је цар Петар. Пред крај живота имао је доста ученика. Живео је око 70 година, а умро је 18. августа 946.

⁴³ Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, 223.

⁴⁴ Исто, 223.

⁴⁵ М. Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, 442.

⁴⁶ *Кратак преглед југословенских књижевности средњег века*, записи са предавања Ђорђа Трифуновића, Београд 1976, 71.

⁴⁷ Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, 159.

⁴⁸ *Кратак преглед југословенских књижевности средњег века*, 74.

⁴⁹ Д. С. Лихачов, *Поетика старе руске књижевности*, Београд 1972, 22.

⁵⁰ Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, 62.

године.⁵¹

О популарности Јована Рилског сведочи велики број његових житија: *Народно житије*, *Житије Теодора Скилице*, *Прво пролошко житије*, *Друго пролошко житије*, *Житије патријарха Јевтимија* и *Грчко житије*,⁵² а овом кругу текстова припада и *Житије Јована Рилског* које је написао Димитрије Кантакузин и *Рилска повест* Владислава Граматика.⁵³

Житије Јована Рилског од патријарха Јевтимија, на основу рукописа с краја XV. века⁵⁴, публиковао је 1867. године Стојан Новаковић.⁵⁵ Поменути рукопис, под називом *Службе и житија Срба светаца*, описао је Љубомир Стојановић.⁵⁶ Рукопис је, на жалост, изгорео заједно са старом Народном библиотеком 1941. године.⁵⁷

Упоредни приказ идентичних одломака из *Житија Јована Рилског* и *Отписанија богољубног* овде је донет према издању Стојана Новаковића,⁵⁸ односно Ђорђа Трифуновића.⁵⁹

⁵¹ Л. Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца (Историјско-етнографска расправа)*, Смедерево, 1965, 20-25. О животу Јована Рилског: Ђ. Ивановъ, *Св. Иванъ Рилски и неговиятъ манастиръ*, Софија 1917.

⁵² *Списи Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика*. Стара српска књижевност у 24 књиге, књига четрнаеста, приредила Ј. Грковић-Мејџор, Београд 1993, 17.

⁵³ Исто, 81-99, 103-111 (са историјом издања).

⁵⁴ В. Ђоровић, *Сиуан и Данило II, српски писци XIV и XV века*, Глас СКА, СХХХVI, други разред 72, Сремски Карловци 1929, 19.

⁵⁵ *Прилози к историји српске књижевности*. Спремио за штампу по рукопису 16-ога века Стојан Новаковић, Гласник СУД, књ. 5, св. 22 старог реда, Београд 1867, 233-302.

⁵⁶ *Каталог Народне библиотеке*, Београд 1903, број 378 (21), стр. 103-104.

⁵⁷ Д. Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI-XVII века)*, Београд 1982, 271.

⁵⁸ *Прилози к историји српске књижевности*. Спремио за штампу по рукопису 16-ога века Стојан Новаковић, 279-280. У издању Емила Калужњацког овај одломак налази се на стр. 18-19: *Werke des patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375-1393) nach den besten handschriften herausgegeben von Emil Kalužniacki*, Wien 1901, а у издању Јордана Иванова на стр. 378-379: *Български старини изъ Македониа*, Софија 1931 (са историјом издања), односно на стр. 68: Ђ. Ивановъ, *Житија на св. Ивана Рилски съ уводни бележки*, Годишникъ на Софийскя Университетъ. Историко-филологически факултетъ, књ. XXXII, Софија 1936. Новији списак издања: Д. Петканова, *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*, Софија 1992, 159. на стр. 378-379.

⁵⁹ Ђ. Трифуновић, *Две посланице Јелене Балшић и Никонова "Повест о јерусалимским црквама и пустињским местима"*, 303-304.

Въсечьствномуу отцоу ѿану
поустыньнжителю Петру царю.

Слышахъ твоѣе доуше боголюбьныи нравъ
и поустыньное въселеніе и неvěщьствьное
и аггельское прѣбываніе, въкоупѣ же и
еже отъ миѡа коньчное оудаленіе, и
вельми твоѣе въжделѣхъ видѣти
прѣподобіе и твоихъ медоточныхъ
насладити се глаголь, не малоу отъ твоего
зрѣніа мнѣвъ приплодити пользу.

Юльма желаніе богатства и соуѣтнаа
слава, въкоупѣ же и сласти не оставяетъ
насъ иже въ мори сего соуѣтнаго
влающихъ се житіа, възникнути къ
свѣтоу чистааго и неvěщьствьнааго
прѣбываніа; помрачише бо се наши
доушевьнѣи очи печалію и метежемъ иже
въ мифѣ. И се нынѣ тако отъ сына нѣкоего
гльбока възьбноувъ възхотѣхъ твою
светость видѣти.

Въсеч(ь)ствномѡ ѡ[т]цоу оучителю с(вѣ)т(а)го
іер(ар)г(е)ліа · нам' же о г(оспод)и
д(оу)ховномоу наставникоу · смѣренаа, елена ·
[...]

и слышахъ твоее д(оу)ше б(о)голюбьныи нравъ, и
неvěщьствьное агг(е)льское прѣбываніе · и еще
ж[е] ѡтъ нас(ь) коньчное оудаленіе · и вел'ми
твое видѣти въжделѣхъ прѣпод[о]біе · и твоихъ
медоточныхъ насладити се г(лаго)ль · не малоу
ѡтъ твоего зрѣніа мнѣ въприплодити пол'зюу
· нѣ дал'наго намъ растоаніа, моге ж[е] и гай ·
сее рад[и] вины немошно нам' видѣти
с(вѣ)тиню ти !

елма желаніе богатства и соуѣтнаа слава ·
въкоупѣ же и сласти, не вставлютъ нас(ь) иже
въ мори сего соуѣтнаго влающихъ се житіа,
возникнути къ свѣтѡ ч(ь)стнаго и
неvěщьствьнааго прѣбываніа · помрачише бо се,
д(оу)шевьные очи, печалію и метежемъ иже въ
мифѣ · и се | н(ы)нѣ тако ѡтъ сына нѣкоего
гльбока възьбноувъ, възхотѣхъ твою свѣтость
видѣти · • посланіе же твоего роукописаніа
въспрѣхом' · и вел'лѣпно и любезно ѡтъ вѣ
мое д(оу)ше облобизахомъ цѣлоующе,
якож[е] здобъ постижно · и често сихъ
прочитаемъ, и зѣланѣ оутѣшихъ се и насладихъ
ср[ь]д[ь]це мое възспѣ же и д(оу)шоу · и тако
въмѣняемъ, тако нѣкое скровище ц(а)р(ь)ское
вел'ми прѣбогатно, и въ нем' мног(о)цѣннаа,
паче тысоушь тысоуше злата и сребра ·

И пакы же м(о)лю се твоемоу прѣподобію,
ѡтрадоу нѣкоюю оутѣшеніа къ намъ послати ·
и печали простоудити жеждоу · понеж[е] вѣсть
твое прѣпод[о]біе, елики воуде и метежи и
облаци, самовластнаа обыкоше | обоудевати
ср[ь]д[ь]ца⁶¹ · •

Јульма и сеје благодѣти лишихъ се окаяныи ради множества моухъ грѣхъ! Молю се и припадаю твоемоу прѣподобию отрадоу нѣкою оутѣшениа къ намъ послати и печали простоудити знои; вѣсть бо, вѣсть твое прѣподобие великы боуде миѣ и метеже и облаци царьскаа обоудевати обыкоше съдѣца.⁶⁰

Уочене разлике у наведеним одломцима тичу се следећег: уместо формулације отъ миѣ коньчное оудаление у *Отписанију богољубном* стоји отъ нас(ь) коньчное оудаление, уместо речи приплодити - въприплодити, уместо знои - жеждоу, уместо царьскаа - самовластнаа, и уместо израза бо, вѣсть твое прѣподобие – понеж[е] вѣсть твое прѣп[о]добіе.

У два наврата Јелена је у преузет текст уметнула пасаже са врло личним исказима. Први њен додатак говори о даљини која раздваја њу и Никона, као и о немогућности да га види: нѣ дал'ниаго намъ растоаніа, моде ж[е] и гни. сеје рад[и] вини немоцино нам' видѣти с(вѣ)тиню ти. Други Јеленин додатак је нешто дужи и односи се на Никоново писмо, које је примила и често га чита, добијајући од њега утеху и наслађивање срца и душе: послание же твоего роукописаніа въспрѣхом'. и вел'лѣпно и любезно отъ вѣсте мое д(оу)ше обловизахомъ цѣлоующе, також[е] здобъ постиж'но. и често сихъ прочитаемъ, и сѣлнѣ оутѣшихъ се и насладихъ с[р]д[ь]це мое въспрѣ же и д(оу)шоу. и тако въмѣняемъ, тако нѣкое скривице ц(а)р(ь)ское вел'ми прѣбогатно, и въ нем' мног(о)цѣннаа, паче тысоуще тысоуще злата и сребра.

Полазна ситуација у оба наведена текста је иста: световно лице пише монаху: Петар цар обраћа се Јовану Рилском, а Јелена Балшић упућује посланицу Никону Јерусалимцу. У оба дела ради се, дакле, о посланици, у којој се изражава духовна сродност и жеља за поновним виђењем.

У посланици као жанру јављају се општа места, која су присутна и у наведеним одломцима: «посланица је разговор пријатеља с пријатељем»⁶² у њој

⁶⁰ Курзивом и подвучене цртом штапане су речи које се не јављају у *Отписанију богољубном*.

⁶¹ Масним словима и подвучене цртом штапане су речи које се не јављају у *Житију Јована Рилског*.

⁶² Ђ. Трифуновић, *Две посланице Јелене Балшић и Никонова "Повест о јерусалимским црквама и пустињским местима"*, 301.

се изражава «сећање на сусрет и жеља за поновним виђењем, изношење личног духовног стања, молба да се добије одговор као утеха уместо виђења».⁶³ На постојање општих места у Јелениној посланици указала је Милица Грковић, посебно нагласивши чежњу за духовним сједињавањем и близином са оним ко је далеко, а духу потребан, затим умножавање талената и истицање смерности као духовног идеала.⁶⁴

Поменути елементи, који, дакле, спадају у репертоар општих места карактеристичних за посланицу, указивали би и на могућност преузимања из неког епистолара.⁶⁵ Податак да и цитирани одломак у *Житију Јована Рилског* такође припада жанру посланице, иде у прилог даљем испитивању ове тезе.

Из тестаментa Јелене Балшић види се да је ова умна и образована жена поседовала библиотеку. Зна се да је за једну Јеленину књигу, по поруџбини њеног канцелара Доберка, которски златар Андрија израдио корице 1441. године. Оне су биле сребрне и украшене ликом Христовим.⁶⁶

Права је штета што у свом тестаменту Јелена Балшић није набројала књиге које су јој припадале. Уколико се, међу њима, налазио и неки рукопис са *Житијем Јована Рилског* од патријарха Јевтимија, можда би се, с више поуздања, могло закључити о узору којим се послужила састављајући своје писмо Никону. Српскословенски преписи овог *Житија*, иначе, постојали су у Јеленино време.⁶⁷

Остају, дакле, две могућности: да је Јелена један део своје посланице преузела из *Житија Јована Рилског*, или да се ради о позајмици из неког

⁶³ Исто, 301.

⁶⁴ М. Грковић, *Посланице Јелене Балшић*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 23/2, Београд 1995, 200.

⁶⁵ О различитим епистоларима видети: *Различита стара србска писма*, саопштава Максимъ Лудайић, Србски лѣтопис за годину 1861, частъ прва, година XXXV, књига 103, Будим 1862, 1-11; *Прилози к историји српске књижевности. III. Један стари свјетовни зборник ћириловски*. Спремио за штампу по рукопису библ. Срп. уч. др., из 17-ог вијека Стојан Новаковић, Гласник СУД, књ. VIII, Београд 1869, 45-63; Ј. Радонић, *Епистолар манастира Продрома (Слепче) из XVI века*, Споменик СКА, XLIX, 1910, 56-66; А. Соловјев, *Синђелије рашког митрополита Силвестра писане после 1560 год*, Гласник Скопског Научног друштва, књ. XIV, Одељење друштвених наука, 8, Скопље 1935, 224-226; Ђ. Сп. Радојичић, *Стара српска рукописна књига са текстовима епископа бачког Василија (из 1600-1) и митрополита сремског*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. III, Нови Сад 1958, 170-117; Ђ. Sp. Радојичић, *Vaski epistolari iz 1721 god*, Дело, књ. VI, св. 3, Београд 1959, 449-451; Ђ. Трифуновић, *Два стара обрасца за писма драгоме пријатељу и вољеноме брату. Прилог познавању српских средњовековних епистолара*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. 36, св. 3-4, Београд 1970, 275-288; В. Мошин, *Ћирилски рукописи у Повијесном музеју Хрватске. Копитарева збирка словенских рукописа и Цојсов ћирилски одломак у Љубљани*, Београд 1971, 173-175; Ђ. Трифуновић, *Светогорски образац за писма у Леику земљу или Малу Русију*, Археографски прилози, 3, Београд 1981, 161-165.

⁶⁶ *Историја Црне Горе*, књига друга, том други, 486 (са старијом литературом).

⁶⁷ Ђ. Иванов, *Житија на св. Ивана Рилски съ уводни бележки*, 15.

епистолара. За разлику од тезе о преузимању из *Житија Јован Рилског*, која је доказива, за ову другу постоји само нада да се пронађе неки епистолар с текстом истоветним као у поменута два дела.